

1960 SONRASI ÇAĞDAŞ TÜRK RESMİNDE FOTOGERÇEKÇİ EĞİLİMLER

Resul ÜNLÜ¹

İsa ELİRİ²

ÖZ

Sanat, bireysel ve toplumsal kimlikleri ifade eden en önemli araçlardan biridir. Günümüzde teknolojinin ve sanatın iç içe geçmiş olması birbirine fiziki olarak alt yapı teşkil etmiş olması yeni arayış ve akımların temelini oluşturmuştur. Sanatın dili teknolojinin gelişmesiyle artan rekabet, yeni üsluplar, yeni akımlar sebebiyle kendini daha da özgürleştirmiştir. 1960'lı yıllarda Batılı sanatçıların vücuda getirdiği Fotogerçekçilik, tüm dünyada olduğu gibi Çağdaş Türk resmini de etkilemiştir. Fotogerçekçilerin tek amacı, gerçek dünyanın ve somut nesnelerin gerçek, nesnel ve tarafsız tanımını, dikkatli bir gözlem temelinde, herhangi bir duygu eklemeyen eserlerine yansıtmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Resmi, Fotogerçekçi, Fotoğraf.

Jel Kodları: Z11, Z19

¹ Öğrenci., Kırıkkale Üniversitesi SBE, Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Resim Bilim Dalı, nl.resul@gmail.com, (ORCID: 0000-0002-3085-4432)

² Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, isaeliri@hotmail.com, (ORCID: 0000-0003-3591-0648)

PHOTOREALISTIC TRENDS IN CONTEMPORARY TURKISH PAINTING AFTER 1960**ABSTRACT**

Art is one of the most important tools for expressing individual and social identities. The fact that technology and art are intertwined today has formed a physical infrastructure for each other has formed the basis of new pursuits and currents. Language of art has further liberated itself due to increased competition, new styles and New Currents with the development of technology. The photorealism brought into the body by Western artists in the 1960s influenced contemporary Turkish painting as well as all over the world. Its sole purpose has been to project a real, objective and impartial definition of the real world and concrete objects into its works on the basis of careful observation, without adding any emotion.

Keywords: Contemporary Turkish Painting, Photorealism, Photo.

Jel Codes: Z11, Z19

GİRİŞ

19.Yüzyıl'ın en büyük keşiflerinden biri olan "Fotoğraf Makinesinin" elde ettiği görüntü ile fotoğrafa konu olarak betimlenen nesne arasındaki dilsel birliktelik, fotoğrafı diğer sanat türleri arasında farklı bir konuma sokmuştur. Camera Obscura'nın keşfi doğrultusunda, zamanla bu ilkel alet evrimini tamamlayarak bir fotoğraf makinesine dönüşmüş olması, teknolojik açıdan sanatçıların yapıtlarında bilinçli olarak kullandıkları bir materyal olarak tercih etmelerine sebebiyet vermiştir.

Sanat tarihinde devrim niteliği taşıyan fotoğrafın yeni bir üsluba ve dile ortaklık etmesi, çağdaş dönemin gerçekçi sanat anlayışı bağlamında, kendisine has üslup oluşturarak birçok akım ve ressamın yararlandığı unsur olmuştur. Sanat unsurlarının içerisinde kendine yer bulan Fotoğraf, zamanla önemli görsel kayıt araçlarından biri haline gelmiştir. Bu buluşun çok yönlü niteliği sayesinde disiplinler arası görsel, biçimsel ve kuramsal düzeyde bağlantılar kurmaya büyük katkısı olmuştur. Diğer bir perspektiften bakıldığında ise, fotoğrafın sanat alanında yaygınlık göstererek sanatın bütün kollarına nüfuz etmesinin çeşitli tartışmalara yol açtığını söylemek mümkündür.

Sanat piyasasında; yetkinlik gösteren gerçekçi sanat anlayışı, bahsi geçen tartışmaların ilk hedefi olmuştur. Ancak sanatın çağlar boyu süregelen ve halende bu özelliğini devam ettiren yenilik arayışları; yeniliklere maruz kalan dönemsel sanat kavramının "ne olduğu ve nasıl üretildiği" noktasında kayıt altına alınan sanat, kalıcılığını korumuş olur.

20. Yüzyıldan itibaren fotoğrafın gelişimi ile sanatta gerçeklik algısı, yerini Fotogerçekçi akımına bırakmıştır. Böylelikle sanat tartışmalarına bir konu daha eklenmesiyle, avangart akımlar içerisinde; fotoğrafı kullanan sanatçıların ortaya koymuş oldukları eserlerin yerini fotogerçekçi akımı sanatçılarının eserleri yer almıştır.

1.1. Çalışmanın Amacı

1960 sonrası Amerika'da çeşitli sanat ortamlarında ortaya çıkan ve kısa bir sürede tüm dünyada yaygınlık gösteren fotogerçekçi akımı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda Çağdaş Türk resminde, fotoğrafı bir araç olarak kullanan fotogerçekçi ressamlarının ve eserlerinin hakkında bilgiler verilerek, araştırmanın; fotogerçekçi eğilimi hakkında bir kaynak olması amaçlanmıştır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Türkiye'de Fotogerçekçi üslubuyla eserler üreten sanatçıların, seçilmiş yapıtlarının incelenmesi, tanınması ve bu alana ilgi duyan kişilere ışık tutması açısından önemli görülmüştü.

1.3. Çalışmanın Kısıtları

Louis K. Meisel'in 1973 yılında geliştirdiği Fotogerçekçilik tanımının beşinci maddesi; "*Sanatçı en az beş yılını fotogerçekçiliğin gelişimine ve sergilerine adanmış olmalıdır*" (Gümülçine, 2013: 18) ifadesine göre Türkiye'de Fotogerçekçi akımı üslubuyla çalışan; Cömert Doğru, Mustafa Sekban, Nur Koçak ve Taner Ceylan' a ait eser örnekleri ile araştırma sınırlandırılmıştır.

2. FOTOGERÇEKÇİ AKIM

Fotogerçekçi akımı, 1960'lerde Amerika'da New York ve Los Angeles gibi sanat ortamlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970'lerde evrimini tamamlayan ve bugün Fotogerçekçi diye adlandırılan akımın sanatçıları, kendilerinden önceki sanatçılardan farklı olarak, fotoğrafı sadece bir araç olarak kullanmaktan ziyade dünyaya fotoğraftan bakan sanatçıların eserlerini kapsamaktadır (Çakmakçı, 2007. s.117). Bu noktada birleşen sanatçıların oluşturduğu akım için; Hyper-Realizm, Super-Realizm, Fotoğrafik, Photographic Realizm, Focus Realizm, gibi isimler kullanılmışsa da zamanla Photorealism (Fotogerçekçilik) adı daha çok benimsenmiştir (Koçak, 1983. s.27). Photorealism kelimesi, 1970 yılında New York'taki Whitney Museum of American Art'ta düzenlenen "22 Realists" adlı serginin kataloğunda kullanılmıştır. Ancak sergide Photorealism terimi tam olarak anlaşılamamıştır. Bu duruma karşı Amerikalı sanat yazarı olan Louis K. Meisel; 22 Realists sergisinde, fotogerçekçi sanatçılarının haricinde, realist ve soyut sanatçıların da sergide yer alması, fotogerçekçi akımının o dönemlerde tam olarak anlaşılamadığını ifade etmiştir (Güneş Gökdoğan, 2020. s.12). Fotogerçekçi akımında sanatçıların, fotoğraftan ayırt edilemeyecek yetkinlikte ortaya çıkarmış oldukları eserlerinin, bu akım içerisinde adlandırılmaları, 22 Realists sergisinden iki yıl sonra Sharp Focus Realism sergisinde gerçekleşmiştir. Louis K. Meisel'in, fotogerçekçi akımı için yazmış olduğu kitaplar, açmış olduğu sergiler ile akımın duyulmasında öncü isimlerden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Sharp Focus Realism (Keskin Odak Gerçekliği), Sidney Janis Galerisi'nde 6 Ocak-5 Şubat 1972 tarihleri arasında düzenlenen serginin ismidir. Fotogerçekçi sanatçılar için açılan bu sergi, toplamda yirmi sekiz sanatçının katılımıyla büyük ilgi çekmiştir (Gökdoğan, 2011. s.7). Avrupa'da Hyperrealisme kelimesi ise ilk defa 1973'te Brüksel'de Isy Brachet'ın galerisinde düzenlenen serginin kataloğunda kullanılmıştır (Gökdoğan, 2011. s.1). Fotogerçekçi sanatçılarının birçoğunun yaşıyor olması ve bahsi geçen sanatçıların fotogerçekçi akımının çerçevesinde çalışmalar üretmeleri nedeniyle, akımın güncelliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Toplumun tüketim kültürünü eleştiren Fotogerçekçi sanatçılar, konularını rastgele üretmemişlerdir (Çakmakçı, 2007. s.121). Nesnelerin, mekânların, figürlerin vb. gibi konuların fotoğraflarını çeken sanatçılar, çekmiş oldukları fotoğrafları, istedikleri gibi kırıp, düzenleyip veya üzerinde oynama yaparak, yeni anlamlar ifade edecek şekilde kullandıklarını söylemek mümkündür (Aydın, 2009. s.124-125). Ancak bahsi geçen konular için sadece bu teknikleri uyguladıklarını söylemek mümkün değildir; çünkü fotoğrafı çekilen şeyi olduğu gibi aktaran, düzenlemeden kaçan sanatçıların da olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda fotoğraftan yararlandıkları materyalleri bilinçli bir şekilde çalışmalarına aktardıklarının vurgusu yapılabilir. Gelişen plastik sanatlarda, akımların birbirlerine paralel bir etkileşim içerisinde olduğu bilinmektedir. Fotogerçekçi akımı ise Pop sanatına karşı çıkmış bir akım olarak, kimi kaynaklara göre ise Pop sanattan evrildiği, bahsi geçen plastik sanatların etkisine verilebilecek örneklerden bir tanesidir (Akkaya, 2017. s.3). Batıda birbirine paralel olarak doğan sanat akımları Türk Resim sanatını da doğrudan etkilemiştir. Genel

bağlamda, fotoğraf makinesinin icadıyla batı resim sanatı, kalıplaşmış sanat yapılarını yeniden sorgularken, Çağdaş Türk resim sanatında farklı arayışlara girildiğinin yorumunu yapmak mümkündür.

2.1. Çağdaş Türk Resminde Fotogerçekçi Yaklaşımlar

Fotoğraf makinesinin keşfiyle, ülkede yaygınlık gösteren yenilikçi hareketlerin doğrultusunda Çağdaş Türk resim sanatının temelleri oluşturulmaya başlanmıştır. 19. Yüzyıl ressamlarımız arasında özgün bir yeri olan ve "primitifler", "Türk foto-yorumcuları" gibi adlarla da anılan "ilk tuval ressamlarımız" karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Giritli, Hilmi Kasımpaşalı, Fahri Kaptan, Necip, Selahaddin, Salih Molla Aşki, Ahmet Bedri, Münip, Ahmet Şekür, Ahmet Ziya Şam, Mustafa, Şefik, İbrahim ve Osman Nuri gibi ressamların yer aldığı bu grup, fotoğraflardan da yararlanarak, Yıldız Sarayı, Yıldız Cami, Kâğıthane, İhlamur Köşkleri gibi İstanbul'dan çeşitli köşeleri konu alan manzara resimleri yapmışlardır. Bu resimler, fotoğrafi özelliklere sahip, donuk, sakin ve saf bir üslup taşımaktadırlar (Eliri, 2010). Bu gelişimlerin doğrultusunda; Osmanlı dönemi içerisinde batılı sanatçıların bulunması, askeri mekteplerin resim alanını ders programlarına dâhil etmesi ve fotoğraf makinesinin ülke genelinde yaygınlık göstermesi, tartışmasız Çağdaş Türk resmin gelişimi için büyük önem taşımaktadır (Limon, 2008. s.82). 20. Yüzyıla geline süreçte fotoğraf makinesi Türk sanatçıların kullandığı en önemli araçlardan birisi olmuştur (Elmas, 1998. s.55-56). Bu bağlamda fotoğrafın resim sanatındaki etkilerinin zirve yaptığı 1960'lı yıllarda ABD'de ortaya atılan ve tüm dünyada etkisi hissedilen, Fotogerçekçi akımın etkileri Türk resim sanatında da kendisini göstermiştir.

Çağdaş Türk resminde fotogerçekçi akımından etkilenen ilk isim ise Nur Koçak'tır (Muraz, 2009. s.50). Türkiye'de belirli sınırlar içerisinde fotogerçekçi akımı çok fazla bir yayım gösterememiş ancak akıma yönelik sanatçıların batılı üslubundan farklı olarak değindikleri konular, Türkiye'de fotogerçekçi akımını farklı bir konuma taşıdığını söylemek mümkündür. Batıda tüketim kültürünü eleştiren, dönemin güncel olaylarını irdeleyen sanatçılar; konuları pop sanatın devamı niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür (Muraz, 2009. s.50). Çağdaş Türk resminde fotogerçekçi eğilim gösteren sanatçılar; seçtikleri fotoğraflara duygusal perspektiften bakmak aynı zamanda çalışmalarına aktardıkları figürleri, nesnelere vb. ifade edilmek istenen fotoğrafı, duygusal betimlemeler ve kavramsal anlamlar yükleyerek çalışmalarını sergilemişlerdir. Elbette bahsedildiği üzere fotogerçekçi akımı Çağdaş Türk resim sanatında kapsamlı bir yayılım gösterememiştir. Bu yoruma paralel olarak Fotogerçekçi akımı Türk Sanatı içerisinde incelenirken, akımdan ziyade eğilim olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.1. Nur Koçak

1941'de İstanbul'da doğan Koçak, Türkiye'deki fotogerçekçi eğilimin öncüsüdür. Sanatçı Amerika'da eğitim almış ve 1960 yılında ülkesine tekrar gelmiştir. O yıllarda Cemal Tollu, Adnan Çoker ve Neşet Günal gibi usta resamlardan ders almıştır (Büyükcüoğlu, 1993. s.35). 1970'li yıllarda Millî

Eğitim Bakanlığı tarafından Paris'e gönderilen sanatçı, eğitimini Paris Ecole Nationale Superieure des Beaux-Arts' da devam ettirmiştir. Fotogerçekçi anlamda ilk olarak "Fetiş Nesnelere" serisini başlatmış ve akıma yönelik tecrübelerini ilk kez eğitim aldığı şehir Paris'te deneyimlemiştir (Muraz, 2009. s.98).

İlk fotogerçekçi resimleri olan "Vivre" parfüm şişelerini şu sözlerle ifade etmiştir; "(...) *Altı ay odama kapandım. "Fetiş Nesnelere" dizisinin ilk resmi olan "Vivre" parfüm şişesi Haziran ayı sonunda tamamlandı.*" (Muraz, 2009. s.130). Sanatçının fotogerçekçi eğilimiyle çalıştığı eserlerde öncelik olarak faydalandığı teknik ve üsluplar, ABD'li klasik fotogerçekçi ressamlarla bağdaşıklık gösterdiğini söylemek mümkündür.

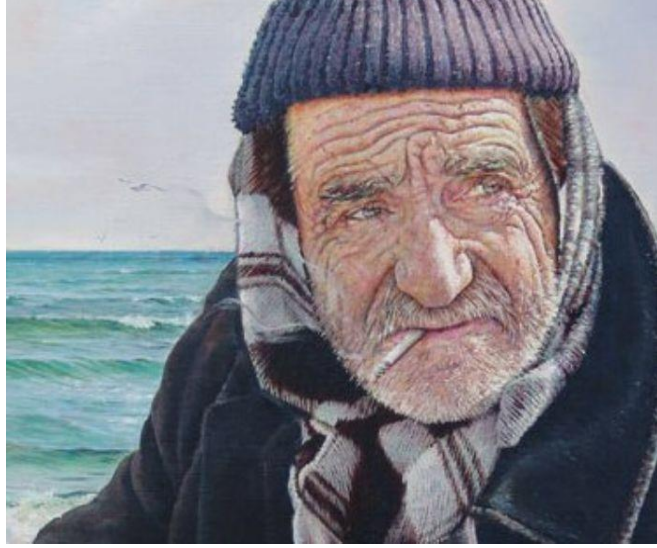
Resim 1. Nur Koçak, "Vivre", T.Ü.A. 162x130 cm., 1974.

2.1.2. Mustafa Sekban

1950 yılında Trabzon'da doğmuştur. Türkiye'deki Fotogerçekçi akımının öncülerindedir. Resme olan merakı çocukluk yıllarında başlayan Sekban'ın, Trabzon'un deniz kenarlarındaki dikkatini çeken sandallar, unutulmuş boş kartonlar ve üzerinde bulunan resimler, gibi objeleri birçok farklı teknikle resimlerini üretmiştir. İlk kez fotogerçekçi çalışmaları Rockwell'in eserlerini incelerken tanışan sanatçı, ilgisini fotogerçekçiliğe yöneltmiştir. Fotoğraf eğitimi alan sanatçı, çekmiş olduğu fotoğrafları kullanarak kendisinin belirlediği, dikkatini çeken, mekânların, insanların resimlerini olduğu gibi birebir gerçekliğiyle resmetmiştir (Akkaya, 2017. s.53).

Sekban, Türkiye'de fotogerçekçi eğilimi içerisindeki çalışmaları, klasik batılı sanatçıların aksine, çekmiş olduğu fotoğrafların içinde barındırdığı figürlerin yaşanmışlık gerçeğine dikkat

çekmiştir. Aynı zamanda fotogerçekçi akımının üslubu gereği, pürüzsüz boya tekniğini reddeden sanatçı resimlerinde boya dokuları bırakarak avangart bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür.

Resim 2. Mustafa Sekban, "Kilyoslu Dede", T.Ü.Y.B. 97x130 cm., 2006.

2.1.3. Taner Ceylan

1967 yılında Almanya’da doğmuştur. Ailesinin sanatla olan ilişkileri, küçük yaşlarda sanatla tanışmasını sağlamıştır. Üniversite yıllarına kadar Almanya’da eğitim gören Ceylan, geçimini sağladığı resim sanatını tercih etmiştir. Almanya Galerie Hemdendiens’te ilk solo sergisini açmıştır. Çalışmalarının fotogerçekçi eğilimin dışında duygusal gerçekçi kavramıyla ilişkilendiren sanatçı, 1995 yılında çağdaş sanat evrenine, Monte Carlo Style sıfatıyla sanatsal etkinlik gerçekleştirmiştir (Akkaya, 2017. s.59).

Çalışmalarıyla oldukça dikkat çeken sanatçı Türkiye sanat ortamında oldukça yankı uyandırmıştır. Resim hayatı için dönüm noktası yaşayan sanatçı, şahsi atölyesinde uzun süre fotogerçekçi eğilimi içerisinde çalışmalarını üretmiştir (Akkaya, 2017. s.59).

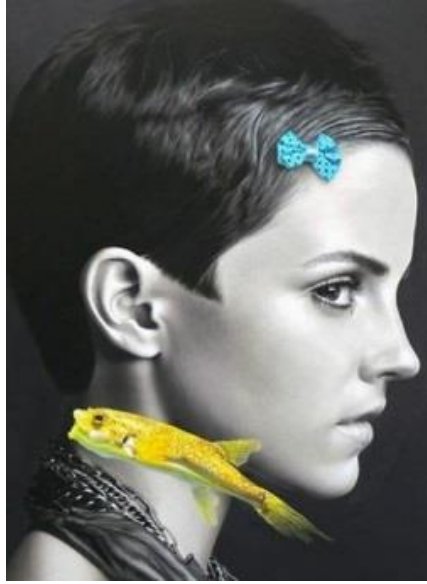

Resim 3. Taner Ceylan, "Et Kafesi", T.Ü.Y.B., 180x160 cm., 2012.

2.1.4. Cömert Doğru

1977 yılında İstanbul'da doğmuştur. Resim hayatına çocuklu yıllarda başlayan ve halen sürdüren sanatçı, fotogerçekçi akımını benimsemiştir. Çalışmalarında klasik fotogerçekçi eserlerin aksine çağdaş sanat akımların etkilerini yansıtan sanatçı, genellikle dişi modeller ve rengârenk balıklar ile bir bütün oluşturarak çalışmalarında zıt anlamlar sentezlemiştir. Bu anlamda sanatçının geliştirmiş olduğu anlayış hem fotogerçekçi eğilim gösteren hem de farklı üsluplarla da köprü kurulabilen bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda sanatçının, kadın figürleri genellikle barındırdığı duyguyu betimleyerek, çalışmalarına ifadeci şekliyle yaklaşmıştır. Kadın olgusu farklı zaman dilimlerinde toplumda barındırdığı mukaddes imajıyla yer almıştır. (<http://www.comertdogru.art/> Erişim; 10 Kasım 2020).

Sanatçı fotogerçekçi eğilimine farklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Bu bağlamda sanatçının, klasik fotogerçekçi ressamların aksine akıma yeni bir ifade kazandırdığını söylemek mümkündür.

Resim 4. Cömert Doğru, "Çıglık", T.Ü.A., 130x180 cm., 2011.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, genel tarama modelinin esas alındığı, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde, nitel veriler elde edilmesi açısından; doküman inceleme tekniği kullanılmıştır.

3.2. Araştırma Evreni

1960-2020 yılları arasında ortaya çıkan "Fotogerçekçi" akımı hakkında bilgiler verilmiştir. Çağdaş Türk resim sanatında Fotogerçekçi akımına yönelik eserler üreten sanatçılar, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

3.3. Verilerin Toplanması

Veriler 2017 tarihinden itibaren veriler toplanmaya başlanmıştır. 2018 yılında Fotogerçekçi akımıyla ilgili tezin yazımıyla devam etmiştir. Yapılan kütüphane araştırmaları sonucunda yararlanılacak kaynaklar tespit edilmiştir. Yapıtları oluşturan sanatçılarla ilgili biyografik bilgiler ve eserleri üzerine yapılan yorumlar ışığında, araştırmanın tamamlanması sağlanmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Dergi, makale, katalog, kitap ve internet taramalarından yararlanılmıştır.

SONUÇ

Camera Obscura'nın keşfinden günümüze kadar, evriminin tamamlanmasıyla fotoğrafın, çağdaş eğilimler altında birçok akıma yön veren kilit noktası olmuştur. Sanatçıların üslupsal yaklaşımlarındaki oluşan fikir farklılıkları, çağdaşlaşma hareketiyle beraber sanat tarihi açısından önemli bir gelişim göstermiştir. Fotoğraf makinesinin gelişimi, sanat yapısındaki değişikliklere de paralel olarak etki sağlamıştır. Kısa bir süre içerisinde batıda yaygınlık gösteren bu yenilikler, Türkiye sanat ortamını da yakından etkilemiş çağdaşlaşma hareketlerinin temellerini oluşturmuştur. Sanatın fotoğraftan beslendiği

akıma en iyi örnek fotogerçekçi akımıdır. Amerika’da ortaya çıkan ve klasik gerçekçi sanatçıların sergiledikleri tavırlar ile kısa bir sürede tüm dünyada yayılım göstermiştir.

Bu doğrultuda teknolojinin gelişmesi aynı zamanda batıda sanat akımlarının yetkinlik gösterdiği dönemlerde çağdaşlaşma hareketleri bağlamında, Türkiye sanatı da gelişen bu evrelerden payını almış ve sanatçıların gösterdiği çabalar sonucu, sanat anlamında olgunluğa ulaşıldığını söylemek mümkündür. Ancak birçok akımın ülkeye getirilmesinde geç kalındığı gibi fotogerçekçi akımının da ülkeye geç kazandırıldığının yorumunu yapmak mümkündür. Fotogerçekçi üslubunu sergileyen sanatçıların, güncel olayları ve toplumun tüketim kültürünü eleştirmesi bakımından ortak bir dile sahip olması açısından birçok ülkede kalıplaşmış bir yapıya sahiptir. Ancak Çağdaş Türk resminde fotogerçekçi eğilimini uygulayan sanatçıların birçoğu, bahsi geçen bu yaklaşımları sorgular nitelikte çalışmalar ürettiklerini söylemek mümkündür. Farklı bir perspektiften yapılan çalışmaların genel itibariyle tek düze olmadığı söylenebilir; fotoğrafa direkt olarak bağlı kalmaksızın, duyguya ve ifadeye yer veren Türk sanatçıları; fotogerçekçi akımı için farklı bir bakış açısı getirdiği düşünülmektedir. Fotogerçekçi akımı kendi içerisinde; fotoğrafa bağlı kalarak duygu, düşünce, ifade gibi kavramları reddeder, sanatçı beslendiği şekliyle fotoğrafı çeker ve fotoğrafa bağlı kalarak sert bir mizah sergiler. Türkiye’de akıma öncülük eden sanatçılar ise fotoğrafı sanat formuna ve yapılması gereken ilkelere göre birçok farklı pencereden irdeledikleri aynı zamanda bahsi geçen bu üsluba bağlı kaldıkları düşünülmektedir.

Çağdaş Türk sanatında, fotogerçekçi akımından etkiler sergileyen sanatçıların az olması, akım üzerine yeterince yazılı kaynağın bulunmaması gibi nedenlerden dolayı, Türkiye’de fotogerçekçi akımın çok yaygınlık gösteremediği ve akımdan ziyade eğilim düzeyinde kaldığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akkaya, İ., (2017). *Çağdaş Türk Resim Sanatında Fotogerçekçi Eğilimler*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aydın, Ö., (2009). *Fotorealizm ve Türkiye’deki Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Büyükcinal, F., (1993). "Ressam Nur Koçak’la Söyleşi", *Sanat Çevresi*, (174), Nisan, s.33-35.

Çakmakçı, M., (2007). *Fotoğrafın İcadınının Resim Sanatına Olan Etkileri ve Fotogerçekçilik*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.

Doğru, C., (10 Aralık 2020). *Dömer Doğru Biyografisi*. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2020, <http://www.comertdogru.art/>

Eliri, İ., (2010). "Batılılaşma sürecinde askeri okullar ve asker ressamların Türk resim sanatına etkileri", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9, Kış, s.139-150.

Elmas, H., (1998). *Çağdaş Türk Resminde Minyatür Etkileri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Gökdoğan, D., (2011). *Keskin Odak Gerçekçiliği Sergisinin Foto-Gerçekçi Resimdeki Yansımaları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gökdoğan, Ş. G., (2020). "Marilyn Levine ve Hiperrealist Heykelleri", *Journal of Arts Dergisi*, 3(1), s.12

Gümülçine, A., (2013). *Airbrush Tekniği ve Fotorealizm'de Kullanımı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya

Koçak, N., (1983). "Fotogerçekçilik", *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, (9), Ocak, s.27

Limon, B., (2008). *Çağdaş Türk Resminde Örgütlü Sanat Hareketlerinin Türk Toplumunda Sanat Alt Kültürünün Oluşmasına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Muraz, Ö., (2009). *Nur Koçak'ın Pop Sanat, Foto-Gerçekçilik, Feminist Sanat ve Posta Sanatı İçinde İncelenmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.

Özdemir, I., (2005), *Fotoğraf Sanatında Güncelliğini Koruyan Sosyal Tipolojiler*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları, içinde (s.79), Ankara: Alp Ofset Matbacılık.